

Mirela Slukan

Hrvatski državni arhiv
Marulićev trg 21
Zagreb

KATASTARSKA DOKUMENTACIJA ARHIVA MAPA U HRVATSKOM DRŽAVNOM ARHIVU

UDK 930.253:528.9](497.5 Zagreb)

Stručni članak

Katastarska dokumentacija Arhiva mapa za Hrvatsku i Slavoniju od 1996. godine pohranjena je u Hrvatskom državnom arhivu. Zbog velike važnosti katastra za svaku državu, čuvanju ove dokumentacije oduvijek se pridavala velika pažnja. Vrijednost ovog arhivskog gradiva je neprocjenjiva, jer ono, osim što sadrži dragocjene geodetsko-tehničke i kulturno-povijesne podatke, predstavlja i temeljni dokument o prostornim i vlasničkim odnosima na tlu svake države. Ovaj napis donosi podatke o povijesti i razvoju arhiva mapa na području Hrvatske, s posebnim naglaskom na sadržaj i značaj Arhiva mapa za Hrvatsku i Slavoniju. Posebno je istaknuta vrijednost ovog arhivskog gradiva kao izvora za različita znanstvena istraživanja.

Uvod

Zbog neprocjenjive važnosti katastra, čuvanje i zaštita katastarskog gradiva od velikog je značaja za svaku državu. Svijest o tome stara je koliko i katastar, pa je ovo gradivo oduvijek tretirano kao dokumentacija najveće vrijednosti. Upravo toj činjenici možemo zahvaliti što je svo bogatstvo katastarskog blaga Hrvatske ostalo sačuvano do današnjih dana.

1. Katastar prije sustavne katastarske izmjere

I prije prve sustavne katastarske izmjere na našem tlu susrećemo pojedinačna nastojanja izrade evidencije nekretnina pojedinih plemićkih obitelji, crkvenih i drugih institucija. Kako se radilo o evidencijama lokalnog značenja, one nisu objedinjene u jedinstven arhiv, već su danas pohranjene unutar mnogih arhivskih fondova širom arhivskih i drugih povijesnih ustanova. Ovdje ćemo spomenuti samo nekoliko najvažnijih. Najstariji katastarski plan predstavlja plan Malog Stona iz 1359, a najstariju sačuvanu zemljišnu knjigu¹ zemljišni katastar Stonskog Rata (Pelješca) i Stona iz 1393/96. godine². Ova se dokumentacija danas čuva u Povijesnom arhivu Dubrovnika³. Godine 1452. pod vlašću Mletačke Republike osniva se katastar zemlje i zgrada za otok Pag. Značajniji radovi na katastru Dalmacije počinju tijekom 18. stoljeća. Godine 1756. osniva se zemljišni katastar za područje Klisa i Splita, da bi za vrijeme vladavine providura Francesca Grimaniya od 1754. do 1757. godine bile izrađene znamenite Grimanijeve mape. Ova se dokumentacija danas čuva u Povijesnom arhivu Zadra⁴.

2. Period od prve sustavne katastarske izmjere do 1945. godine

Prva sustavna katastarska izmjera na području naše zemlje otpočela je 1818. godine u sklopu izmjere zemalja Habsburške Monarhije. Hrvatska je tada bila podijeljena na Hrvatsku, Slavoniju, Dalmaciju, Istru i Vojnu krajinu. U vrijeme katastarske izmjere Kraljevina Hrvatska i Slavonija bila je u sastavu Ugarske, Dalmacija je bila samostalna krunovina, dok je Istra bila u sastavu Austrijskog primorja i nalazila se pod upravom bečke središnje vlasti. U svrhu pohranjivanja i zaštite obilne dokumentacije nastale katastarskom izmjerom osnivani su arhivi, popularno nazvani arhivi mapa. Kako izmjera Hrvatske nije obavljena istovremeno niti jedinstveno za čitavu zemlju, tako su i arhivi za pojedine hrvatske zemlje nastajali odvojeno i u različito vrijeme.

¹ Prva zemljišna knjiga za područje Stona i Pelješca izrađena je 1336. godine, ali ona nije sačuvana.

² Pojedinačne starije popise posjeda koje susrećemo na području Dalmacije i Istre, privatno su pravne naravi. Zemljišna knjiga Stonskog Rata najstarija je zemljišna knjiga pravne naravi utemeljena od državne vlasti.

³ Povijesni arhiv Dubrovnik, fond br. 33 – Zemljišnik Dubrovačke Republike, XII. serija, Cathasticum No 2.

⁴ Povijesni arhiv Zadar, građa Mletačkog katastra, fondovi br. 5, 6, 7 i 8.

2.1. Arhiv mapa za Istru

Nakon objavljivanja Naredbe o uvođenju stabilnog katastra (Patent über die Einführung des stabilen Katasters) 1817. godine, katastarska izmjera naših zemalja otpočela je izmjerom Istre koja je trajala od 1818. do 1822. godine. Nakon obavljene izmjere, 21. veljače 1824. osnovan je Arhiv mapa za Istru, odnosno Primorski gubernij Kraljevine Ilirije⁵.

2.2. Arhiv mapa za Dalmaciju

Grafička izmjera Dalmacije koja je obuhvaćala područje od Karlobaga do Boke, trajala je od 1823. do 1838. godine. Arhiv mapa za Dalmaciju pod nazivom "Archivio provinciale delle mappe", osnovan je pri Direkciji za katastarsku izmjeru 24. siječnja 1834, sa sjedištem u Zadru, tadašnjem administrativnom središtu Dalmacije (Božičnik, 1981). U Arhivu su pohranjene kopije planova i operata, dok su originali odneseni u Centralni arhiv u Beču (Central Katastral-Mappen-Archiv)⁶. Na osnovi ugovora između Italije i Kraljevine SHS iz 1923/24. godine, Arhiv je s cjelokupnom građom premješten iz Zadra u Split, gdje se nalazio u sklopu Financijske direkcije⁷.

2.3. Arhivi mapa za područje Kraljevine Hrvatske i Slavonije

Nakon izmjere Istre i Dalmacije, pristupilo se izmjeri Kraljevine Hrvatske i Slavonije (dalje građanska Hrvatska i Slavonija) i hrvatsko-slavonske Vojne granice (u daljnjem tekstu Vojna krajina), koje su trajale od 1851. do 1877. godine. Izuzetak čini pet općina Vinkovačkog kotara čija je izmjera obavljena već 1847. godine⁸. Hrvatska i Slavonija u vrijeme izmjere bile su podijeljene na građansku (Provincijal) i vojnu Hrvatsku i Slavoniju.

2.3.1. Arhiv mapa za građansku Hrvatsku i Slavoniju (Provincijal)

Službeni naziv Arhiva mapa za građansku Hrvatsku i Slavoniju glasio je: "Katastral=Mappen=Archiv der Finanz=Landes=Direction" (Zuber, 1973). Arhiv je imao sjedište u Zagrebu. Na žalost, nije poznat točan datum osnivanja Arhiva, ali se s priličnom sigurnošću može pretpostaviti da je osnovan tijekom 1860. godine. Naime, carskom uredbom od 6. prosinca 1822. bilo je naređeno da se u svakoj

⁵ Kraljevina Ilirija osnovana 1816. sastojala se od dva gubernija – Primorskog sa sjedištem u Trstu i Ljubljanskog za područje Kranjske i Koruške sa sjedištem u Ljubljani.

⁶ Danas u Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv u Beču.

⁷ Iznimku čine planovi i operati za Zadar i Lastovo koji su tada bili pod talijanskom upravom.

⁸ To su općine: Mirkovci, Neudorf, Privlaka, Vinkovci i Vođinci.

pokrajni Habsburške Monarhije u kojoj je izmjereno 200 četvornih milja ili 4 000 listova trebaju osnovati arhivi. Kako je do kraja 1859. godine na području građanske Hrvatske i Slavonije izmjereno oko 4 000 listova, pretpostaviti je da je Arhiv osnovan početkom 1860. godine. Svi poslovi katastra bili su u nadležnosti Ministarstva financija, pa se Arhiv nakon osnivanja nalazio u sastavu Zemaljskog financijskog ravnateljstva.

2.3.2. Arhiv mapa za Vojnu krajinu Hrvatsku i Slavoniju

Arhiv za područje vojne Hrvatske i Slavonije, također sa sjedištem u Zagrebu, nosio je naziv "K.k. Katastral-Mappen-Archiv der kroatisch slawonischen Militärgrenze". Datum osnivanja ovog Arhiva također je nepoznat. Na temelju istog carskog ukaza iz 1822, možemo pretpostaviti da je najvjerojatnije osnovan početkom 1855, budući da je do kraja 1854. godine na području vojne Hrvatske i Slavonije izmjereno oko 4 000 listova. Starija katastarska građa Vojne krajine, nastala ekonomskom izmjerom u sklopu Jozefinske izmjere sedamdesetih i osamdesetih godina 18. stoljeća, nije bila pohranjena na jednom mjestu, već se uglavnom nalazila u štabovima pojedinih pukovnija. Dio te građe (manje originalni planovi, a većim dijelom kopije) čuva se u Kartografskoj zbirki Hrvatskog državnog arhiva⁹, dok se originalni primjerci nalaze u Ratnom arhivu (Kriegsarchiv) u Beču. Arhiv mapa za područje Vojne krajine nakon svog osnivanja bio je u sastavu Financijskog odjela Glavnog zapovjedništva Zemaljske krajiške upravne oblasti.

2.3.3. Stvaranje jedinstvenog Arhiva mapa za Hrvatsku i Slavoniju

Ova su dva Arhiva nakon razvojačenja vojne Hrvatske i Slavonije 1881. godine spojena u jedinstven arhiv sa sjedištem u Zagrebu. Taj jedinstveni arhiv nalazio se u sklopu Financijskog ravnateljstva. Ovom je izmjerom do 1881. u Hrvatskoj i Slavoniji izmjereno ukupno 2 347 katastarskih općina, od toga 891 u vojnoj, te 1 456 u građanskoj Hrvatskoj i Slavoniji (računajući i Varaždinski generalat razvojačen 1871).

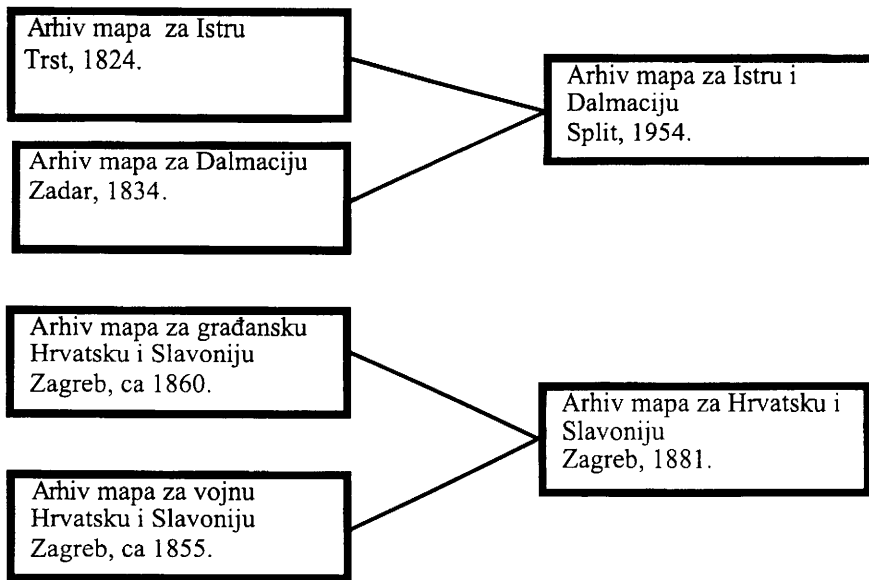
3. Razdoblje nakon 1945. godine

Arhiv mapa za Dalmaciju 1945. godine preuzela je Geodetska uprava Republike Hrvatske u Splitu. Iste su godine iz Beča vraćeni originalni planovi i elaborati triangulacije čime je upotpunjena građa prve sustavne katastarske izmjere. Arhiv mapa za Istru, koji se do tada čuvao u Trstu, 1954. godine pridružen je Arhivu

⁹ Kartografska zbirka Hrvatskog državnog arhiva, skupina B.V.

katastra za Dalmaciju¹⁰, pa su ta dva arhiva objedinjena pod nazivom Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju.

Tako nakon 1945. godine imamo sljedeće arhive mapa (slika 1):

Slika 1. Organizacijska struktura arhiva mapa u Hrvatskoj nakon 1945. godine

Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju je 1. listopada 1982. predan u depozit Povijesnom arhivu Split, gdje se i danas nalazi¹¹. Obuhvaća planove i katastarske operate za ukupno 767 katastarskih općina. Sadrži političku i teritorijalnu podjelu Dalmacije i Istre u vrijeme izmjere, podatke prve triangulacije, zapisnike omeđivanja, originalne planove i njihove otiske dobivene litografijom, operate prve (1839) i druge

¹⁰ Veći dio katastarske dokumentacije koja se odnosi na Austrijsko primorje nalazi se još uvijek u Trstu (Archivio di stato di Trieste, fond Catasto Franceschino).

¹¹ Povijesni arhiv Split, fond br. 152 – Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju, spisi; fond br. 153 – Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju, podaci o osnovnim i dopunskim mrežama stabilnih geodetskih točaka; fond br. 154 – Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju, katastar zemljišta. Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju preuzeo je od Republičke geodetske uprave u Zagrebu Hrvatski državni arhiv, kao nadležan arhiv. Gradio je, na temelju ugovora zaključenog između HDA i Povijesnog arhiva Split, preuzeo u depozit Povijesni arhiv Split u kojem se i danas nalazi.

(1869/70) porezne procjene, upisnike čestica, dokumentaciju parcijalnih izmjera i reambulacija s početka 20. stoljeća, podatke o geodetskim radovima nakon 1945. te obilnu dokumentaciju o radu samog arhiva.

Arhiv mapa za Hrvatsku i Slavoniju nakon 1945. godine dolazi u sastav Geodetske uprave Republike Hrvatske u Zagrebu, koja se tada nalazila u Opatičkoj 18. Osim katastarske dokumentacije nastale u periodu od 1847. do 1877. arhivu se pridruživalo gradivo koje je nastajalo i kasnijih godina kao rezultat obnavljanja i održavanja izmjere.

4. Arhiv mapa u Hrvatskom državnom arhivu

Od 1996. godine Arhiv mapa za Hrvatsku i Slavoniju pohranjen je u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu.

4.1. Sadržaj Arhiva mapa za Hrvatsku i Slavoniju i njegova vrijednost kao izvora za znanstvena istraživanja

Danas se u Arhivu mapa za Hrvatsku i Slavoniju čuva obimna katastarska dokumentacija za 2 347 katastarskih općina za područje čitavog kontinentalnog dijela Hrvatske, te djela Sjevernog Hrvatskog primorja od Bakra do Karlobaga (nekadašnjih 7 županija i čitava Vojna krajina). Najvećim dijelom je to dokumentacija nastala prvom sustavnom katastarskom izmjerom koja je provedena tijekom druge polovice 19. stoljeća, te gradivo djelomičnih reambulacija s početka 20. stoljeća. U arhivu se nalazi i novija dokumentacija, isključivo katastarske karte, zaključno do 1963. godine. Pri tome treba napomenuti da se tadašnje katastarske općine nisu sasvim poklapale s današnjim katastarskim općinama. Broj i prostorni raspored katastarskih općina u Hrvatskoj i Slavoniji 1864. godine prikazuje nam zemljovid "Pregledni krajobraz svih katastralnih općina u Hrvatskoj i Slavoniji" u mjerilu 1:144 000¹². Na žalost, za područje tadašnje Vojne krajine sličan cjeloviti pregledni zemljovid ne postoji.

Arhivsko gradivo Arhiva mapa za Hrvatsku i Slavoniju, što se čuva u Hrvatskom državnom arhivu, danas se sastoji od kartografskog materijala, pisanog gradiva u knjižnom obliku, te niza izdvojenih spisa. Arhiv mapa za Hrvatsku i Slavoniju obuhvaća sljedeću katastarsku dokumentaciju:

Zapisnik opisa granica općine (međašni opis): međašni opis rađen je sa svrhom točnog utvrđivanja i opisivanja granica svake općine. Na području Hrvatske i Slavonije općinom je proglašeno ono tijelo koje je već od prije postojalo pod nazivom

¹² Primjerak ovog zemljovida čuva se u Kartografskoj zbirci Hrvatskog državnog arhiva, sign. D.I.18.

porezna općina¹³. Opis granica općina izrađivao se prije detaljne izmjere općine. Izradi opisa prethodilo je točno označavanje granica humcima i graničnim kamenjem. Svaka granična oznaka dobila bi svoj broj. Pri obilasku terena mjernik bi izradio prednacrt opisa međe, da bi se njegovim prijepisom nakon izvršene detaljne čestične izmjere, dobio konačni oblik zapisnika. Zapisnik opisa granica sastojao se od skice i tekstualnog opisa. Skica u sitnom mjerilu prikazuje općinu s označenim naseljima i granicama, glavnim prometnicama i hidrografskom mrežom. S posebnom su pažnjom ucrtani položaji i oznake graničnih točaka. Takve međašne skice (*Grenzskezze*) crtane su rukom i kolorirane u skladu s tadašnjim kartografskim ključem. Tekstualni opis međe (*Grenzbeschreibung*) rukopisni je dokument, koji je u sklopu prve izmjere pisan na njemačkom jeziku, dok je pri reambulaciji i drugoj izmjeri obično sastavljan na hrvatskom jeziku. Opis međe sadržavao je točan položaj i opis rubnih parcela i graničnih oznaka na njima. Za svaku rubnu parcelu navodi se ime vlasnika i kultura (težadba) pod kojom se čestica nalazi. Za svaki međašni znak, koji je obvezno bio numeriran, navodi se kut što ga je zatvarao s graničnom linijom, topografski opis terena na kojem se nalazi oznaka, smjer međašne crte, te točna međusobna udaljenost graničnih oznaka. Ovako sastavljen zapisnik potpisivali bi i pečatom potvrdili mjernik i imenovano poglavarstvo porezne općine, nakon čega je takav dokument predstavljao pravni dokument o prostiranju i granicama te općine. Takvi su opisi granica posebno važni u pograničnim područjima. Posebna se vrijednost ovih opisa sastoji u činjenici da oni predstavljaju vjerodostojan dokument o hrvatskim granicama, što se u posljednje vrijeme pokazalo vrlo vrijednim. U Arhivu mapa za Hrvatsku i Slavoniju zapisnici opisa granica čuvaju se uloženi u operate svake pojedine općine.

Poljski prednacrti: kartografski prikaz koji mjernik izradi neposredno na terenu naziva se poljski prednacrt. Taj je prednacrt preduvjet za kasniju izradu indikacijskih skica i originalnih katastarskih zemljovida. U poljski nacrt mjernik ucrtava granice čestica, te sve ostale geografske sadržaje koji će ući u budući zemljovid. U prednacrtu su ucrtani i brojevi kolčića kojima je iskolčena svaka pojedina čestica, te njihova međusobna udaljenost. Specifično je i to, da se u poljski prednacrt ne upisuju brojevi čestica, već kućni broj vlasnika i njegovo ime i prezime. Tako je poljski prednacrt osnova i za kasniju izradu upisnika čestica. Poljski prednacrti izrađuju se u mjerilu budućeg katastarskog zemljovida, ali ako je potrebno i u detaljnijem mjerilu. Jedan list poljskog prednacrtu obuhvaćao je četvrtinu lista budućeg zemljovida. Zbog

¹³ Na području Hrvatske i Slavonije uglavnom se koristio naziv porezna općina, dok je u ostalim hrvatskim zemljama korišten naziv katastarska općina. Zbog čestih zabuna, a u svrhu ujednačavanja nazivlja osnovne teritorijalne jedinice katastarske izmjere, već krajem 19. stoljeća prihvaćen je naziv katastarska općina za sve naše krajeve.

činjenice da su u prednacrtu upisana imena vlasnika čestica, oni su posebno važni kada za istu općinu nije sačuvan upisnik čestica u kojem bi mogli očitati podatak o vlasništvu neke čestice.

Indikacijske skice (posjedovni nacrti): u ove skice ucrtava se kompletan sadržaj koji će se ucrtati i na katastarski zemljovid, pa se oni sadržajem potpuno podudaraju. Indikacijske skice crtane su svježe ribanim tušem, na prozirnem papiru koji je škrobom nalijepljen na kartone u veličini četvrtine sekcije¹⁴, tako da se svaki list budućeg zemljovida nalazi na četiri lista indukacijske skice. Na ovakvim skicama posebno su naglašavane granice rudina (manji dijelovi općine), uvijek crvenom bojom i podrudina žutom bojom. Indikacijske skice sastavljale su se u mjerilu budućeg zemljovida, dakle, 1:2 880 i 1:1 440. Indukacijska skica služila je kao podloga za izradu katastarskih zemljovida i upisnika čestica. Na žalost, za neke katastarske općine ove skice nisu sačuvane (jedan dio se još uvijek nalazi u lokalnim ispostavama katastra ili u regionalnim povijesnim arhivima).

Originalni rukopisni katastarski zemljovidi: originalni katastarski zemljovidi prve sustavne katastarske izmjere rukom su crtani i vrlo živo kolorirani. Svi zemljovidi su dimenzija 65,85x52,68 cm (25x20 bečkih palaca)¹⁵. Zemljovidi su izrađeni u krupnom mjerilu, 1 Zoll=40 Klaftera, tj. 1:2 880, a za veća naselja 1 Zoll=20 Klaftera tj. 1:1 440¹⁶. Svi zemljovidi koji se odnose na Vojnu krajinu nalijepljeni su na čvrsto platno, dok su oni za građansku Hrvatsku i Slavoniju sastavljeni na tankom i čvrstom crtačem papiru. Svaki je originalni zemljovid potpisan od mjernika, te ovjeren od nadzornika izmjere.

S obzirom da su zemljovidi kolorirani, tako sastavljene mape predstavljaju vrlo detaljne gospodarske karte s iskazom načina korištenja površina. Svaka kultura označavana je svojom bojom. Oranice su obojene žućkasto-smeđom bojom koja je dobivena od kuhanog duhana. Vrtovi su obojeni tamnijom, a pašnjaci posve svijetlom zelenom bojom. Ta je boja dobivana od više ili manje zasićene rastopljene patine. Vinogradi su obojeni ružičasto-crvenom bojom. Šume su obojene sa svježe ribanim crnim tušem, a šume kestena mješavinom crnog i crvenog tuša (Zuber, 1973). Ceste, željeznice, zidane kuće i mostovi obojeni su svijetlo ružičastom, a javne zgrade tamnije ružičastom bojom. Svi drveni objekti označavani su žutom bojom. Hidrografska mreža bojena je u plavo, a neobrađivo zemljište (pustopoljine) ostalo je neobojeno.

¹⁴ Kao škrobno ljepilo uglavnom je na terenu korišteno bjelance jajeta.

¹⁵ Ovdje navedene dimenzije lista izražene su bez širine vanjskog ruba lista. Dimenzije lista računajući i vanjski rub iznose 28x23 bečkih palaca, tj. 73,75x60,58 cm.

¹⁶ Za šumska područja tzv. šumske revire koristilo se i mjerilo 1 Zoll=80 Klaftera tj. 1:5 760.

Tako obojeni zemljovidi daju nam obilje informacija o načinu korištenja zemljišta, odnosno o funkcionalno-prostornoj i morfološkoj strukturi izgrađenih i neizgrađenih površina svake općine. Zbog krupnog mjerila zemljovida oni su odlična podloga za vrlo detaljne analize urbanističke strukture naselja. Zemljovidi obiluju i toponomastičkim sadržajima, pa su koristan izvor i podloga za najrazličitija istraživanja toponomastičara i onomastičara. Originalni katastarski zemljovidi sačuvani su gotovo za sve općine, ali ih se nekoliko još uvijek nalazi u lokalnim ispostavama katastra.

Litografirane kopije originalnih katastarskih zemljovida prve izmjere: kopije originalnih katastarskih zemljovida napravljene su litografiranjem. Obično su izrađene neposredno nakon izrade originala. One su djelomično kolorirane. Naime, kolorirani su samo objekti (drveni i zidani), prometnice i hidrografska mreža, dok ostale površine nisu, već je njihova namjena označena simbolima propisanim uputama za katastarsku izmjeru. Sve litografirane kopije originalnih zemljovida nisu identične, pa se obično razlikuju tri vrste izdanja.

Bečke litografije izrađene su u Beču. Ove litografije obično nazivaju slijepim, jer čestice nisu topografirane (nisu upisani brojevi čestica).

Peštanske litografije su izrađene u Budimpešti kod Ugarskog ravnateljstva državne tiskare. Sve su čestice uredno topografirane, a listovi zemljovida otisnuti su na kvalitetnom papiru. Ove kopije su često nalijepljene na platno, što je predstavljalo veliki nedostatak, jer je otežano naknadno ucrtavanje promjena (reambulacija).

Zagrebačke litografije ustvari nisu litografski otisci, već su to prostoručno, pikiranjem umnožene i kolorirane kopije. Naime, na osvijetljenu staklenu površinu stavio bi se originalni zemljovid, a na njega čisti papir. Kopiranje bi se obavljalo tako, da su se iglom izbadale sve točke koje zatvaraju pojedine čestice. Nakon toga bi se crtama s pomoću tuša spojile izbodene točke. I danas kada ove kopije okrenemo prema svjetlu, možemo primijetiti rupice od uboda igle. Ovako umnožene mape jako nalikuju originalima, ali se od njih i razlikuju, jer kopije nisu potpisane.

Sve tri vrste kopija zastupljene su u ovom Arhivu mapa. Litografirane kopije, iako samo djelomično kolorirane, jednako su vrijedan izvor za različita znanstvena istraživanja. Naime, geografski sadržaj koji nije iskazan bojama, iskazan je simbolima, pa od kartografskog inventara ništa nije izgubljeno. Za gotovo sve katastarske općine Hrvatske i Slavonije u Arhivu mapa nalaze se i litografirane kopije originalnih katastarskih zemljovida.

Katastarski zemljovidi reambulacije: djelomična reambulacija je za područje Hrvatske i Slavonije uglavnom obavljena tijekom posljednjeg desetljeća 19. stoljeća i prva dva desetljeća 20. stoljeća. Podaci dobiveni reambulacijom obično su ucrtavani na litografirane kopije prve izmjere ili je litografskim postupkom otisnut novi

zemljovid sa stanjem zatečenim reambulacijom. Vrlo rijetko je reambulacija ucrtavana na originalne zemljovide prve izmjere. Sve promjene ustanovljene reambulacijom na zemljovide prve izmjere ucrtavane su crvenom bojom. Na taj se način novi podaci razlikuju od starih koji su ucrtani crnom bojom. Ovi su zemljovidi posebno zanimljivi, jer nam u usporedbi sa stanjem koje prikazuju zemljovidi prve izmjere govore o svim prostornim i vlasničkim promjenama u nekom vremenskom periodu. Ta je reambulacija to važnija, jer je za dio Hrvatske nova izmjera rađena tek nakon 2. svjetskog rata, a za dio naše države još se uvijek koristi kao najnovija izmjera!

Katastarski zemljovidi druge izmjere: oni su rijetki, jer je do početka 2. svjetskog rata nova izmjera rađena za mali broj općina. Katastarski zemljovidi druge izmjere nisu kolorirani i izrađeni su u mjerilu 1:2 000 (tzv. *ekstravil*), a za gušće naseljena područja u mjerilu 1:1 000 (tzv. *intravil*).

Upisnici čestica prve katastarske izmjere (*Parzellen-Protocoll*): za sve katastarske općine Hrvatske i Slavonije nakon izrade zemljovida, izrađeni su upisnici čestica. Zbog lakšeg snalaženja svaka katastarska općina podijeljena je na manje cjeline – predjele ili rudine. Upisnik čestica je evidencija s popisom svih parcela katastarske općine. Za većinu općina izgrađene i neizgrađene parcele upisivane su u jedinstveni upisnik, dok su za područje Vojne krajine često izgrađene čestice upisivane u jednu knjigu (*Bau-Parzellen-Protocoll*), a neizgrađene u drugu (*Grund-Parzellen-Protocoll*). Parcele su ovdje popisane po rednom broju čestica, od jedan na dalje. Za svaku je česticu upisan broj čestice, list pripadajućeg katastarskog zemljovida na kojem je čestica ucrtana, ime i kućni broj vlasnika, kultura pod kojom se čestica nalazi (livada, oranica, vrt, voćnjak, pašnjak, pustopoljina ili kuća), površina čestice, te njezin bonitet (klasa). Ti su podaci bili osnova za plaćanje poreza. Površina je u skladu s tadašnjim zakonodavstvom iskazivana u austrijskom mjernom sustavu jutra i četvornih hvati ili klaftera¹⁷. I nakon uvođenja zakona o metričkom mjernom sustavu iz 1872. godine, još su duže vrijeme korištene austrijske mjere. Kako su u upisnicima prve izmjere često upisivana samo prezimena vlasnika, posebno vrijednu informaciju predstavlja upravo kućni broj vlasnika, po kojem možemo međusobno razlikovati različita domaćinstva s istim prezimenom. To se posebno dobro pokazalo prilikom sadašnje denacionalizacije, kada je većina ljudi ne znajući broj katastarske čestice koja im je bila oduzeta, svoje nekadašnje posjede mogla pronaći upravo na osnovi imena i kućnog broja. Od velike je pomoći i informacija o tome na kojem listu zemljovida je čestica ucrtana, jer se katastarski zemljovid jedne općine često sastoji od velikog broja listova, pa to uvelike olakšava traženje pojedine čestice na zemljo-

¹⁷ Jedno jutro imalo je 1 600 četvornih hvati i iznosilo je 5 754,64 m², dok je jedan četvorni hvat iznosio 3,59665 m².

vidu. Čitav upisnik izrađen je dvojezično – na njemačkom i hrvatskom jeziku. Upisnici čestica, osim što su izuzetno važan pravni dokument o vlasništvu, dragocjen su izvor i za različita istraživanja prostorne i vlasničke strukture nekog područja.

Upisnici čestica nastali reambulacijom (Zapisnik česticah): prilikom reambulacije, osim što su se sve novozatečene promjene ucrtale u zemljovide, redovito je izrađivan i novi upisnik čestica. Ovi su upisnici čestica koncipirani isto kao i upisnici prve izmjere. Za razliku od upisnika prve izmjere, ovi su upisnici vođeni isključivo na hrvatskom jeziku.

Upisnici čestica druge izmjere: ovih upisnika je vrlo malo, jer je vrlo malo općina doživjelo drugu izmjeru prije Drugoga svjetskog rata. Drugu izmjeru do toga vremena imali su samo neki veći gradovi. Ova je druga izmjera obavljena početkom 20. stoljeća. U ovim je upisnicima površina iskazivana paralelno u austrijskom i metarskom mjernom sustavu. Na žalost, niti za jednu izmjeru nisu sačuvana abecedna kazala vlasnika, što bi uvelike pomoglo u traženju neke čestice kojoj ne znamo broj, već samo vlasnika. Ovakva su kazala djelomično sačuvana u lokalnim katastarskim ispostavama i lokalnim arhivima.

Zapisnik računanja površina: u sklopu operata svake katastarske čestice nalazi se i zapisnik računanja površina. To je dokument u kojem su zapisani svi računi kojim je izračunavana površina za svaku pojedinu česticu općine, kao i za općinu ukupno. Ovi zapisnici priloženi su svim upisnicima čestica prve i druge izmjere, kao i reambulacije.

Opisi trigonometrijskih točaka: svaka trigonometrijska točka korištena pri trigonometrijskoj triangulaciji bila je u prirodi pomno označena (tzv. piramide) kako bi bila vidljiva iz veće udaljenosti. Očuvanju ovih točaka pridavala se posebna pažnja. Da bi se u svakom trenutku mogle pronaći, a posebno u slučaju oštećenja, važni su bili topografski opisi ovih točaka. U tim je opisima točno naveden topografski položaj i izgled oznake (često je to bio toranj crkve, istaknuto drvo ili neki drugi upadljiv objekt). Ovi su topografski opisi sastavljeni na za to pripremljenim tiskanicama, a ispunjeni su na njemačkom jeziku. Ova je građa sačuvana samo djelomično.

Stožerna (matična) knjiga zemljarine: ovo je dokumentacija Kr. financijskog ravnateljstva koja se sastavljala po područjima poreznih ureda. Njome se bilježila površina plodnog i neplodnog zemljišta, čisti prihod općine, te iznos poreza koji treba platiti. Ova knjižna katastarska dokumentacija sastavljena je na mađarskom i hrvatskom jeziku i odnosi se uglavnom na period između 1913. i 1930. godine.

Podaci o tehničkim radnjama izmjere: u svrhu vođenja evidencija o stanju izmjere i katastarske dokumentacije za svaku pojedinu općinu, vodilo se niz evidencija u samom Arhivu kao i u poreznim uredima županija. *Očevidnik tehničkih radnji reambulacije* izradilo je Kraljevsko nadzorništvo za očevid i katastralnu reambula-

ciju. Ona donosi podatke o tehničkoj reambulaciji za čitavu Hrvatsku i Slavoniju. Općine su iskazane abecednim redom. Za svaku se općinu navodi njena površina, godina reambulacije, te eventualne promjene granica općine. Ova je evidencija vrlo vrijedna, jer nam na jednom mjestu daje detaljnu informaciju o svim geodetskim radovima održavanja katastra u čitavoj Hrvatskoj i Slavoniji. Gotovo identičan sadržaj ima i "*Iskaz o stanju mjerničke reambulacije u Hrvatskoj*", koji također za svaku pojedinu općinu donosi podatke o izmjeri i reambulaciji. Slična dokumentacija izrađivala se i za pojedine županije krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Ta se dokumentacija nazivala *Našastar radnji izmjera* i sadržavala je podatke o svim izvedenim radovima detaljne izmjere, te o vrstama i količini katastarske dokumentacije koju posjeduje za svaku pojedinu općinu dotične županije. I ova je dokumentacija sastavljena na mađarskom i hrvatskom jeziku.

Dokumentacija nastala radom arhiva: tijekom svoga rada arhivisti i mjernici koji su vodili Arhiv mapa od njegova osnutka, pa sve do današnjih dana vodili su vrlo detaljnu evidenciju o izdacima i primicima arhivskog gradiva, te o sadržaju samog Arhiva.

Inventarna knjiga za čitav Arhiv mapa *Našastar za katastralni arhiv* donosi nam podatke o katastarskoj dokumentaciji za svaku pojedinu općinu. Važna je i *Evidencija o ucertavanju promjena u katastralne karte*, koja nam govori o izmjenama za pojedine čestice katastarskih općina koje su unošene u zemljovide.

Jedna od najstarijih evidencija je *Inventar über die Vermessungs-operate*. Sastavljena na njemačkom jeziku, donosi nam podatke o katastarskoj dokumentaciji koju Arhiv posjeduje za svaku pojedinu općinu. Sastavljen je zasebno za područje svakog poreznog ureda. Za područja pojedinih županija ista se dokumentacija nazivala *Ručna knjiga županije*.

Podaci o primicima i izdacima arhivskog gradiva Arhiva, te kopija pojedinih dokumenata (kada, što i kome je izdano, te cijena izvatka) vodili su se za svaku pojedinu županiju, a dokumentacija se nazivala *Glavna knjiga županije*. Ona je vođena na mađarskom i hrvatskom jeziku. Za područje Vojne krajine ta je dokumentacija pisana njemačkim jezikom i imala je naziv *Haupt Buch*. Isti sadržaj kao i Glavna knjiga imala je *Očevidna knjiga županije*.

Od izuzetnog su značaja i knjige *Scontro* za 1862. i 1863. godinu. To su svojevrsni urudžbeni zapisnici o radu mjernika. Na osnovi ovih knjiga možemo ustanoviti koji su mjernici tih godina radili na izmjerama pojedinih općina.

Ove evidencije nastale radom Arhiva i Ministarstva financija od izuzetnog su značaja za proučavanje povijesti katastra i katastarske izmjere na našem tlu i značajni izvori za proučavanje povijesti geodezije.

4.2. Čuvanje i zaštita gradiva Arhiva mapa nekad i danas

Zanimljivo je da je od samog osnivanja Arhiva mapa postojala jaka svijest o potrebi čuvanja i zaštite katastarske građe. Tako su 1859. godine izdane upute za rad Arhiva ("Instruction für das Katastral=Mappen=Archiv der Finanz=Landes=Direction"). Ovaj dokument donesen u Beču 30. lipnja 1859. godine¹⁸, podijeljen je u 16 poglavlja i ukupno 92 paragrafa. Osim uputa o radu samog Arhiva, sadrži i detaljne instrukcije o zaštiti i čuvanju gradiva.

U uputama se navodi, da se katastarsko gradivo Arhiva mapa mora čuvati u suhim i od požara zaštićenim prostorijama. Nadzor i rukovanje dokumentacijom ima se povjeriti stalno namještenom zaprisegnutom arhivistu. Sam Arhiv mapa smatrao se samostalnom jedinicom Ministarstva financija u čijem sastavu se nalazio. Upute dalje nalažu da se održavanju i zaštiti katastarskih operata ima posvetiti najveća briga i čuvati ga od svih utjecaja vremenskih prilika, napose od vlage, prašine te od nametnika. Kod lijepog vremena, nalažu Upute, Arhiv treba zračiti, a ormare, police i svaki pojedini operat jednom mjesečno očistiti od prašine. Da bi se izbjegao požar, u Arhiv se ni pod kojom izlikom nije smjelo ulaziti sa svijećom, petrolejskom svjetiljkom ili šibicom, te unositi bilo kakva zapaljiva sredstva. Protiv štakora i miševa Arhiv se osiguravao tako, da se u sve ormare najmanje dva puta godišnje stavljao suhi kamfor i klinčići. Protiv ovih nametnika nikada nisu koristili otrov, jer bi se u tom slučaju otrovani miševi mogli zavući u ormare, uzrokujući tako štete na gradivu.

Posebne su mjere opreza provodene u slučaju kada se originalni operat trebao posuditi nekoj ustanovi. Posudba je bila moguća samo uz pismeno odobrenje Ministarstva financija. U slučaju odobrenja takve posudbe posebno opunomoćena osoba preuzela bi operat uz primku koja je morala biti pomno sastavljena, svaki predmet posudbe pojedinačno naveden i detaljno opisan, osobito u kakvom stanju se nalazio u trenutku posudbe. U slučaju najmanjeg oštećenja bile bi izricane visoke disciplinske i materijalne kazne. Stranim osobama ili privatnicima nisu se smjeli izdavati operati na uvid čak niti unutar prostorija samog Arhiva.

U tim uputama nabrojena je i katastarska dokumentacija koja treba činiti Arhiv mapa. To su karte trigonometrijske mreže, listovi grafičke triangulacije, iskazi trigonometrijskih točaka, izvorne rukopisne karte s dodacima (klapnama) i njihove litografirane kopije, indikacijske skice, upisnici čestica, abecedni imenici posjednika, zapisnici opisa međa, iskazi kultura po rudinama, zapisnici računanja površina i

¹⁸ Iako A. Zuber 1973. godine navodi da se u Arhivu nalazi ovjeren prijepis ovih Uputa, kod preuzimanja gradiva Arhiva 1996. godine spomenuti prijepis nije pronađen, pa ga Hrvatski državni arhiv u sklopu primopredaje Arhiva mapa nije preuzeo na čuvanje.

cjelokupni procjembeni elaborat. Na žalost, danas se u sastavu Arhiva ne nalazi objedinjena sva navedena dokumentacija, već dijelovi gradiva nedostaju (abecedni imenici posjednika, dio procjemenih elaborata, iskazi kultura po rudinama, kao i dio kartografskog materijala za pojedine katastarske općine).

Slične upute postojale su i za rad Arhiva u Vojnoj krajini ("Instruction für das k.k. Katastral-Mappen Archiv der kroatisch slawonischen Militärgrenze"). Sadržaj tih uputa uglavnom se poklapa s prethodno opisanim, no u ovom se nalazi jedan dodatak više koji predviđa da se na narudžbu privatnih stranaka mogu izdavati kopije mapa i prijepisi svih dijelova operata. Za izdavanje kopija katastarske dokumentacije plaćala se izuzetno visoka taksa.

Danas se opisano arhivsko gradivo čuva u posebno opremljenom spremištu, u skladu sa svim protupožarnim propisima. Gradivo je pohranjeno u metalne ladičare, dok se knjižna dokumentacija nalazi na policama. Svaka je karta zaštićena omotom na kojem se nalazi ispisan naziv katastarske općine i godina izrade. Knjige su numerirane i složene po županijama. U spremištu se svakodnevno provjeravaju temperatura i stupanj vlažnosti. Pristup spremištu je kontroliran i ograničen samo na za to ovlaštene osobe koje odgovaraju za gradivo (skrbnici). Gradivo se izdaje korisnicima na uvid na temelju zahtjevnice. Kadgod je to moguće, ne izdaju se originalni primjerci karte, već litografirane kopije. Upisnici čestica daju se strankama na uvid također na temelju zahtjevnice. U slučaju potrebe izrade preslika dijelova upisnika (tzv. povijesni izvadak), gradivo se ne fotokopira, već se kopije dijelova upisnika izrađuju putem mikrofilma i mikroštampanja u Središnjem laboratoriju za mikrografiju, reprografiju i fotografiju koji djeluje u sklopu Hrvatskog državnog arhiva. Na taj se način nastoji udovoljiti potrebama korisnika poštujući pri tome sve mjere zaštite i čuvanja arhivskog gradiva.

5. Ostala katastarska dokumentacija u Hrvatskom državnom arhivu

U Hrvatskom državnom arhivu danas se čuva i dio geodetsko-tehničke dokumentacije koja je nakon dovršenja prve katastarske izmjere bila pohranjena u Ratnom arhivu (Kriegsarchiv) u Beču, a koja je u Hrvatsku vraćena restitucijom¹⁹. Tako je 1988. godine preuzet i dio geodetsko-tehničke dokumentacije koja se odnosi na Hrvatsku, Slavoniju, Dalmaciju i Istru. To je gradivo danas pohranjeno u posebnom fondu Hrvatskog državnog arhiva²⁰, te sadrži terenske sveske trigonometrijske trian-

¹⁹ Restitucija je obavljena na temelju Sporazuma između Austrije i Kraljevine SHS potpisanog još 1923. godine. Restitucija spomenutog gradiva još uvijek nije dovršena, jer je Austrija obvezna predati kopije preostalog dijela gradiva koje se odnosi na triangulaciju na području naše zemlje.

²⁰ Hrvatski državni arhiv, fond Vermessungsamt, ukupno 196 svezaka i 102 izdvojena arhivska spisa.

gulacije, sveske kontrolnih astronomskih mjerenja, te mjerenja basisa, kao i terenske sveske preciznog nivelmana.

U sklopu Kartografske zbirke čuva se veći broj katastarskih zemljovida (skupine D.XVII i D.XVIII). Ti su zemljovidi bili dio gradiva što je preuzeto od Ministarstva poljoprivrede. To su litografirane kopije ili rukopisni precrti katastarskih zemljovida, uglavnom iz dvadesetih i tridesetih godina 20. stoljeća, te pregledni zemljovidi katastarskih i upravnih općina pojedinih poreznih kotareva i županija.

Zaključak

Arhivsko gradivo Arhiva mapa pohranjeno u Hrvatskom državnom arhivu od neprocjenjive je vrijednosti, jer predstavlja temeljni dokument o prostornim i vlasničkim odnosima na tlu naše države, pa je vjerodostojan dokument o hrvatskim granicama. Katastarska dokumentacija sadrži i dragocjene geodetsko-tehničke i kulturno-povijesne podatke koji vjerodostojno svjedoče o našoj prošlosti, kao i o razvitku geodetske struke u našim krajevima. To je kulturno blago rezultat rada niza generacija geodetskih stručnjaka. Zahvaljujući maru mnogih ljudi, mjernika i arhivista, koji su brinuli o arhivima katastarske dokumentacije, radeći često i u vrlo nepovoljnim uvjetima, ovo je gradivo sačuvano do današnjih dana. Na nama je danas da zadaću zaštite i čuvanja katastarskog blaga nastavimo s još većom pažnjom, kako bismo ovaj dio kulturne baštine sačuvali i za generacije koje dolaze.

Literatura:

- Allmer, F. (1976): Der stabile Kataster in der Stiermark, Mitteilungen des steiermärkischen Landesarchivs, Folge 26, str. 87–97, Graz 1976.
- Arhivski fondovi i zbirke u SFRJ. SR Hrvatska. Savez arhivskih radnika Jugoslavije, Beograd 1984.
- Božičnik, M. (1974): Arhivi za potrebe katastra. *Geodetski list*, br. 7–12, str. 167–177.
- Božičnik, M. (1978): Povodom 160. obljetnice katastarske izmjere u Hrvatskoj. *Geodetski list*, br. 10–12, str. 283–300.
- Božičnik, M. (1981): Jučer, danas, sutra katastarske izmjere i katastra zemljišta u SR Hrvatskoj. *Geodetski list*, br. 7–9, 10–12, str. 183–194, 295–304.
- Božičnik, M. (1991): Izvornici za sastavljanje hrvatske geodetske monografije. *Geodetski list*, br. 4–6, str. 165–177.
- Butorac, I. (1997): 113 godina katastarskog ureda u Splitu. Zbornik Prvog hrvatskog kongresa o katastru 19–21. veljače 1997, Hrvatsko geodetsko društvo, Zagreb, str. 141–154.
- Ivanišević, S.: Inventar Arhiva mapa za Dalmaciju, rukopis, Split.

- Lego, K. (1950): *Geschichte des österreichischen Grundkatasters*, Wien 1950, Bundesamt für Eich und Vermessungswesen.
- Lučić, J. (1980): Najstarija zemljišna knjiga u Hrvatskoj – dubrovački zemljišnik diobe zemlje u Stonu i Pelješcu iz godine 1336, *Anali Zavoda za povijesne znanosti istraživačkog centra JAZU u Dubrovniku*, svezak XVIII, str. 57–89, Dubrovnik.
- Peričić, Š. (1980): Podjela zadarskih "arhiva" između Italije i Kraljevine SHS (1924–1926). *Arhivski vjesnik*, 1978–1979, sv. 21–22, Zagreb 1980, str. 357–374.
- Piplović, S. (1992) (urednik): *Blago Hrvatske iz Arhiva mapa za Istru i Dalmaciju*. Povijesni arhiv Split, Split.
- Slukan, M. (1997): Katastarsko blago u arhivima Hrvatske. *Zbornik Prvog hrvatskog kongresa o katastru 19–21. veljače 1997*, Hrvatsko geodetsko društvo, Zagreb, str. 95–100.
- Tomić, M. (1951): Arhiv mapa i katastarskih operata u Splitu. *Geodetski list*, br. 4–9, str. 153–157.
- Triadan, M.C. (1991): *Catasto Franceschino – Mappe: Inventario*, Trieste 1991. (rukopis).
- Triadan, M.C. (1994): *Catasto Franceschino, Elaborati cadastali (1818–1840)*, Trieste 1994. (rukopis).
- Zuber, A. (1973): Osvrt na najveće geodetske radove zemaljske katastarske izmjere u Hrvatskoj i Slavoniji 1851. – 1877. *Geodetski list*, br. 4–6, 7–9, 10–12, str. 98–114, 183–192, 256–268.

Summary

CADASTRAL DOCUMENTATION IN THE CROATIAN STATE ARCHIVES

Cadastral documentation are archivistic materials of the greatest importance for every state. Because of that, depositing and preserving of those materials have great significance. After the first cadastral survey has been finished, the special archives of cadastral materials has been established for depositing and preserving such a important documents. The survey was not carry out in the same time in all Croatian's countries, so during the 19th century the separate archives has been established for Istra, Dalmatia, and for Croatia and Slavonia.

From 1996 Archive of cadastral documentation for Croatia and Slavonia are in permanent custody in Croatian State Archives. The valuable of those archivistic materials are inestimable. That documentation are basic documents about extending of property and ownership, and the best authentic document about Croatian's bor-

ders. It also contains very important cultural-historical and geodetic-technical data which testify about our history and developing of geodesy in Croatia.

Because of all that, and preciseness of cadastral documentation, those archivist materials are inexhaustible source for any kind of scientific research.